

Inhoud

1. Waar zijn de grutto's? 9
 2. Kader 19
 3. Vijftig jaar grutto-onderzoek 40
 4. Grutto's van de wereld 59
 5. De weidevogeldeskundige 77
 6. Eieren 102
 7. Kuikens 114
 8. Afrika 146
 9. De Italian Connection 183
 10. Grutto's bij de bureu 204
 11. Plannen 216
 12. De koning nu 233
- Verantwoording 262
- Literatuur 265

Waar zijn de grutto's?

Nog nooit eerder in mijn leven heb ik zo veel grutto's bijeen gezien. Februari 2014. Ik sta in een Portugees rijstveldencomplex in het estuarium van de Taag, zo'n kilometer of dertig ten noordoosten van Lissabon. Voor mij ligt een perceel dat onder water staat, maar van water is niet veel te zien. Het grootste deel daarvan gaat verscholen onder gruttolijven. Een roestroodbruine vlek van meer dan een hectare. Als ze even onder veel kabaal opvliegen omdat ze schrikken van een overvliegende roofvogel, produceren ze een rondwintelende, kolkende massa die doet denken aan spreuwenwolken. Ik maak foto's van gruttozwermen tegen een hemel waarin bijna geen vierkante centimeter lucht meer is terug te vinden. Je ziet alleen maar vleugels. Eén grote wirwar van vleugels. Voor bruine kiekendieven gaan ze even de lucht in, maar als er een slechtvalk of een dwergarend langskomt, slaat echt de paniek toe. Kiekendieven zijn niet zo heel goed in het vangen van grutto's. Slechtvalken en dwergarenden wel.

De grutto's blijven hier een paar weken. Ze komen uit hun West-Afrikaanse winterkwartieren en zijn op weg naar hun broedgebied in Nederland. Hier in Zuid-Portugal vreten ze zich helemaal vol voor de laatste ruk naar huis. Ze eten hier rijst, rijst en nog eens rijst. Na de oogst in het najaar blijven er tonnen afgevallen rijstkorreltjes liggen, die nu systematisch door onze grutto's worden opgeruimd. Een jaar of twaalf geleden was ik hier ook al eens om naar grutto's te kijken, maar zo veel als vandaag heb ik toen nooit gezien. In deze vierkante bak water van een paar hectare staan naar schatting 30 000 grutto's. Dertigduizend! Veel zijn al naar Nederland vertrokken. Vorige week lag de schatting nog op 70 000.

Voorjaar 2014. Achter zijn Friese boerderij loop ik met boer Murk Nijdam het land in. Murk heeft een melkveebedrijf, maar daar-

naast is hij een gepassioneerd gruttoliefhebber, al van jongs af aan, toen hij opgroeide op het bedrijf van zijn vader, dat hij in 1987 van hem heeft overgenomen. Naast melkkoeien houdt Murk grutto's op zijn land, met wat subsidies voor later maaien, minder bemesten en hogere waterpeilen dan gangbaar is. Met projectgeld heeft hij enkele percelen onder water gezet, de zogenaamde plas-dras-situaties waar grutto's dol op zijn, vooral op het moment dat ze uit het zuiden aan komen vliegen om zich als broedvogel te vestigen. Murk Nijdam heeft 40 hectare land, waarvan hij 26 hectare primair aan grutto's toebedeelt. Toen hij in 2005 zijn plas-draspercelen inrichtte, had hij 20 paar grutto's op zijn land. Dat was al een heel mooi aantal, waarmee hij menig beheerder van strikte natuurreservaten naar de kroon stak. In 2011 gooide hij het waterpeil omhoog. Het aantal gruttoparen steeg naar 50 tot 60. Sindsdien neemt het in rap tempo toe. Hoeveel er dit jaar zijn is nog niet helemaal duidelijk, maar in 2013 had Murk maar liefst 117 paar grutto's op zijn land, een absoluut record. En misschien was dat getal van 117 als schatting nog aan de voorzichtige kant. Misschien waren het er wel 130.

Naarmate we verder het land in gaan, neemt het aantal grutto's om ons heen toe. Er zijn al kuikens, dus links en rechts zitten vaakzaam schreeuwende grutto-ouders op weipaaltjes. Sommige komen krijsend boven onze hoofden fladderen, met bungelende poten, waaraan ik in enkele gevallen rijtjes kleurringen zie hangen, drie links, drie rechts. Veel van Murks grutto's nemen ongevraagd deel aan het gruttopopulatieonderzoek van de universiteit van Groningen, onder leiding van professor Theunis Piersma. 'Laten we maar niet verder gaan,' zegt Murk, 'ik wil ze niet al te veel verstoren. Laten we maar liever naar de schuilhut gaan.'

Hij neemt mij mee naar een sloot waar we in een fluisterboot stappen, een cadeautje van Vogelbescherming. Geluidloos varen we naar een van zijn plas-draspercelen, waar hij een schuilhut bij heeft gebouwd. 'Er komen hier veel vogelfotografen,' vertelt Murk. 'Vanmorgen was hier nog iemand om watersnippen te fotograferen.' Ook krijgt hij nogal wat buitenlandse bezoekers en vorige week is VARA's *Vroege Vogels* nog bij hem wezen filmen. Als hij toegangsbewijzen zou verkopen, zou hij alleen daarvan al rijk kunnen

worden. Maar hij wil niet overlopen worden en wijst ook wel verzoeken af als het hem te druk is.

We leggen aan bij een steigertje, dat via een met rietmatten afgedekte gang naar de schuilhut loopt. Murk wijst mij op een nestje met jongen van de witte kwikstaart, kunstig ingeweven in de bovenrand van de rietmat. In de schuilhut hangen vogelfoto's, er staan bankjes langs de randen en in de wanden zitten op diverse hoogten luikjes die je open- en dicht kunt schuiven. De hut biedt uitzicht op een kleine plas en de omringende oeverzone. Er heeft zich hier een kleine kolonie kluten gevestigd, en pal voor de hut zit er eentje op zijn nest. Vlak ernaast broedt een scholekster, en als een van beiden even opstaat, ontstaan er felle burenruzies. In het water lopen kluten met jongen en langs de oever scharrelen schattige tureluurkuikentjes rond. In de plas lopen diverse grutto's te waden, soms met kleurringen aan de poten, in de bodem peurend met hun lange snavels. Overal klinkt het geroep van grutto's.

Er is op de hele wereld geen andere plek te vinden waar je zo veel grutto's in één beeld kunt vangen als in de rijstvelden van Zuid-Portugal. Er is op de hele wereld geen andere boer te vinden die zo veel broedende grutto's op zijn land herbergt als Murk Nijdam. Er is geen land ter wereld waar zo veel grutto's nestelen als in Nederland. Als er één vogelsoort is die het verdient gepromoveerd te worden tot nationale vogel van Nederland, is dat de grutto wel. Eigenlijk zou hij als oer-Hollands symbool moeten prijken op al onze bankbiljetten en munten. Op onze vlag. Hij is wel aangeduid als Koning onder de Weidevogels. In Friesland noemen ze hem *Kening fan 'e Greide*, Koning van de Weide. Buiten Friesland is er maar één taal die de grutto koninklijk noemt. In Italië heet hij *pit-tima reale*, wat zoiets betekent als 'koninklijke priem'.

Betekenen de records in Portugal en bij boer Murk dat het de Koning voor de wind gaat?

Voorjaar 2013. Het biertje smaakt mij uitstekend. Ik heb een mooie fietstocht achter de rug door het zuidelijk deel van Friesland, van knooppunt naar knooppunt zwerfend door de Tjongervallei en de Lindevallei. Ik ben tevreden neergezegen op een terrasje op de overgang naar de Drentse bossen. Het is heerlijk voorjaarsweer en

dat uitte zich onderweg in uitbundig vogelgezang in de vele moerasbosjes en rietlandjes waar ik langskwam. Vooral de Lindevallei is erg opgeknapt sinds ik daar enige decennia geleden voor het laatst ben geweest. De toegankelijkheid is verbeterd, met nieuwe fietspaadjes, en de moerassen hebben zich in de afgelopen jaren in positieve zin verder ontwikkeld, met bijbehorende flora en fauna. De Tjongervallei is opener en kaler, maar ook daar zijn op diverse plekken mooie hoekjes ontstaan. Er is alleen één grote 'maar'. Een jaar of dertig geleden doorkruiste ik in het voorjaar met mijn Renaultje dit gebied langs smalle landbouwweggetjes, waarbij ik bij elk graslandperceel stopte bij het damhek om er vanuit een strategische positie op weidevogelkuikens te jagen in het kader van mijn onderzoek bij het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (RIN), later Alterra. Vaak stond er een schreeuwende grutto op een weipaal, die zijn jongen waarschuwde en ze maande zich voor mij te verstoppen. Voor mij was het dan de kunst, en de sport, om die beestjes in een snelle overrompelende run te pakken te krijgen om ze te meten, te wegen en te ringen. Ik ving er niet alleen gruttokuikens, maar ook schattige donsballietjes van kieviten, zo nu en dan een guitig tureluurkuiken, en incidenteel zelfs een jong kemphaantje. Op mijn acht uur durende fietstocht van vandaag heb ik niet één grutto gehoord of gezien, en ik heb niet één veldleeuwerik horen zingen. Waar zijn de grutto's gebleven? Wat is hier misgegaan?

Mijn fietservaring in de Tjongervallei staat niet op zichzelf. In het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw woonde ik in een woonboerderijtje aan de uiterwaarden van de IJssel bij Gorssel. Het huis lag op een rivierduin en vanuit de woonkamer keek je zo naar beneden de uiterwaard in. Vooral bij hoog water was dat een feest, als het water tot aan de heg kwam en overal ganzen, wilde zwanen en andere watervogels zaten. Naast de eettafel stond permanent de telescoop opgesteld. In het voorjaar jakkerden baltsende grutto's luid schreeuwend achter elkaar aan, soms recht over ons huis. Ook vanuit Gorssel fietste ik graag. De Achterhoek is daar ideaal voor. Maar ook daar kon ik in het voorjaar thuiskomen van een tocht van 90 kilometer of meer, zonder ook maar één grutto gezien of gehoord te hebben, terwijl die daar een halve eeuw eerder nog heel algemeen waren. Soortgelijke ervaringen waren inmid-

dels gewoon in grote delen van Nederland. De grutto was zich duidelijk aan het terugtrekken. Het gaat helemaal niet goed met de Koning van de Weide. Het boerenland is op de meeste plaatsen zodanig veranderd dat grutto's daar helemaal niet meer kunnen leven, en daarom verdwijnen ze. Boer Murk is een gigantische uitzondering.

Het is niet alleen de grutto die het in het boerenland niet weet vol te houden. We raken ook de veldleeuwerik kwijt, de slobbeend, de zomertaling, de kemphaan, de patrijs en nog een heleboel andere dieren en planten. Ik zal ze nog wel vaker opsommen. Onze weiden die eens zo rijk waren aan natuur, zijn veranderd in een groene woestijn zonder vlinders en bloemen. De weilanden worden steeds beter ontwaterd en steeds zwaarder bemest. Er komen steeds meer koeien bij, en de boeren maaien hun sneller groeiende gras vaker en vooral veel eerder. Tussen al dat geweld zien de vogels gewoon geen kans meer veilig hun jongen groot te brengen. In wezen geef ik hier al in enkele zinnen een samenvatting van de problemen die we hebben om in Nederland onze mooie weidevogels te behouden, waarvan de grutto een van de belangrijkste vertegenwoordigers is. Maar dat is iets te kort door de bocht. De problemen zijn ingewikkelder.

Om grutto's en andere weidevogels te behouden hebben we natuureservaten ingericht, waar we proberen de voor hen ideale levensomstandigheden te creëren, in feite door de extensieve manier van boeren van een eeuw geleden te imiteren. Maar ook in sommige van dergelijke reservaten ging het ondanks de beste bedoelingen helemaal fout en verdwenen de grutto's. Vanuit ons Gorsselse huis keek ik uit over de Ravenswaarden, grotendeels natuurgebied, beheerd door Staatsbosbeheer. In ons eerste voorjaar daar, in 2000, schatte ik dat er 20 paren grutto's zaten, terwijl ik wist dat er tien jaar daarvoor nog 40 waren geteld door Wibe Altenburg. Wibe, een van de oprichters van het Friese ingenieursbureau Altenburg & Wymenga, houdt zich graag met grutto's bezig. Zo heeft hij begin jaren tachtig een winter lang grutto's voor mij geteld in Afrika.

Ondanks het er gevoerde natuurbeheer (beperkt bemesten, laat maaien) liepen de aantallen grutto's in de Ravenswaarden jaarlijks gestaag terug en toen ik er in 2008 vertrok zat er nog één paartje, of

misschien zaten er nog twee. Ik verhuisde naar Zeeland. Fiets-tochtjes op Walcheren leverden ook weinig grutto's op, maar dat was geen verrassing – Zeeland is van oudsher een gruttoarme provincie. Achter Sint-Laurens, boven Middelburg, ligt een aardig graslandreservaatje met een kleine populatie grutto's, maar verder is het op Walcheren wat weidevogels betreft armoe troef.

Sinds kort woon ik in de andere hoek van het land, een kilometer of twintig ten zuidwesten van de stad Groningen. Een geijkte fietstocht is hier het 'rondje Leekstermeer'. Via landgoed Nienoord langs Leutingewolde, ten zuiden van het Leekstermeer, naar Roderwolde, en dan via Matsloot naar de noordkant. En vervolgens langs Lettelbert en onder Midwolde langs terug naar Nienoord. Van Lettelbert naar Nienoord slingert een nieuw, geasfalteerd fietspad door de weilanden en net als in de Lindevallei en de Tjongervallei, zijn hier allerlei leuke overhoekjes met moeras ontstaan die het groene weidelandschap een aardige extra aankleding geven. En net als bij de Lindevallei en de Tjongervallei kun je 's avonds bij je biertje de conclusie trekken: een mooie tocht, maar nul grutto's gezien. En ook hier kwinkeleren geen leeuweriken meer aan de blauwe hemel. Dertig jaar geleden hield ik mij er, net als in de Tjongervallei, nog bezig met het vangen van kuikentjes. Grutto's waren rond het Leekstermeer toen heel talrijk.

De eerste helft van het rondje Leekstermeer voert je sinds een paar jaar door prachtige nieuw aangelegde moerasgebieden: de Onlanden. In jaren met hevige regenval werd de stad Groningen soms bedreigd met overstromingen vanaf het Drents Plateau, als riviertjes als de Drentse Aa, het Eelderdiep en het Peizerdiep de waterafvoer niet meer konden bijhouden. Om Groningen te beschermen zijn in het weidegebied tussen het Leekstermeer en Paterswolde op grote schaal weilanden ingericht als waterbergingsgebied. Dat levert geweldige moerassen op, waar zilverreigers, lepelaars en zeldzame sternsoorten te zien zijn. Niets herinnert eraan dat deze weilanden vijftig jaar geleden rijke weidevogelgebieden waren, waar het nog barstte van de grutto's en kempfanen. Van de jonge vogelaars die nu naar de Onlanden komen om er klein en kleinst waterhoen te scoren, weet niemand meer dat aan de Matsloot, aan de oostkant van het Leekstermeer, een van de grootste kempfa-

nenbaltsplaatsen van Nederland was gevestigd. Toen ik in de jaren zestig in Groningen biologie studeerde, wijdde studiegenoot Johan van Rhijn hier zijn promotieonderzoek aan het baltsgedrag van de kempfaan.

In de jaren zeventig en tachtig ging het mis. Het was het tijdperk van de grote ruilverkavelingen. Het tijdperk van Sicco Mansholt en de met Europees geld gesubsidieerde onverkoopbare boterbergen en melkplassen. Alles moest wijken voor de ontwikkeling van de landbouw. Zoals overal elders in Nederland liepen rond het Leekstermeer de aantallen weidevogels terug als gevolg van de steeds maar voortschrijdende intensivering van het weidebedrijf. Ontwatering, overbemesting, enzovoort, het bekende verhaal. Natuurbeschermingsinstanties trachtten de neergang bij het Leekstermeer tegen te gaan door in het Matslootgebied graslandpercelen op te kopen en er, net als in de Ravenswaarden, extensief beheer te voeren met minder mest en later maaïen. In principe is dat een goede manier om grutto's te behouden, die op veel plaatsen met succes is toegepast, maar in het geval van het Leekstermeergebied ging het niet goed. De verandering terug naar extensiever beheer ging hier misschien wel te plotseling, waardoor er op het natte veen een explosieve ontwikkeling plaatsvond van pitrus, een plant die hoge, taaie pollen vormt waar zowel de koeien als de grutto's een hekel aan hebben. Het is dan heel moeilijk om dat weer goed te krijgen, dus het was een zegen dat men de boel uiteindelijk onder water mocht zetten om er dan maar moeras van te maken. Bijna niemand weet meer dat aan het succes van de Onlanden een periode van mislukt weidevogelbeheer is voorafgegaan.

Precies hetzelfde hebben we zien gebeuren in de weilanden rond het Naardermeer, Nederlands oudste natuurreservaat. Ook daar zagen we de weidevogelpopulaties ineenstorten en ook daar probeerde Natuurmonumenten dat te herstellen door de graslanden op te kopen en er het beheer te extensiveren. En ook daar ging dat niet goed. De grutto's kwamen niet terug. En net als bij de Groningse Onlanden kwam daar de redding van het moeras. Nu ligt er een mooie zone nieuw moeras, die het Naardermeer verbindt met de moerassen van de Ankeveense Plassen. De provinciale weg van Hilversum naar Weesp is zelfs voor een deel op palen gezet, zodat

het natte gedierte zich vrijelijk tussen beide moerasgebieden heen en weer kan bewegen. Grutto's maken plaats voor zilverreigers, ganzen en gallowayrunderen. Wie dat vijftig jaar geleden voorspeld zou hebben, zou volslagen voor gek zijn verklaard.

Natuurlijk is weidevogelbeheer heel vaak wel succesvol, maar ik vond het interessanter om eerst een paar voorbeelden te noemen van gebieden waar het misging. Het is niet eens altijd duidelijk waarom het vaak wel, maar soms ook helemaal niet goed gaat. Ik heb het daar destijds uitvoerig over gehad met Cees de Vries, die toen hoofd was van de afdeling Onderzoek bij Natuurmonumenten, maar we konden niet goed verklaren waarom het rond het Naardermeer fout ging. Ik stelde voor dat maar eens te laten onderzoeken, maar daar was dan weer niet genoeg geld voor beschikbaar. RIN-collega Henk Siepel (later hoogleraar in Nijmegen) had er wel ideeën over. Als entomoloog, gespecialiseerd in bodem- en graslandfauna, verkondigde hij dat er in het natuurbeheer veel te weinig aandacht bestond voor de macrofauna in grasland. Macro (groot) staat tegenover micro (klein), dus macrofauna gaat over grotere dieren en microfauna over de kleine. Paradoxaal genoeg behoren olifanten niet tot de macrofauna. Het gaat om de kleinst mogelijke diertjes die je nog net met het blote oog kunt waarnemen, zulks in tegenstelling tot de microfauna, waarvoor je een microscoop nodig hebt. Bepaalde soorten uit de macrofauna, zoals de springstaarten (Collembola), zijn van cruciaal belang bij de recycling van organisch materiaal. Als je nat, schraal, bloemrijk grasland door ontwatering en bemesting omzet in goed boerenweiland, verander je niet alleen de flora, maar ook de fauna. Met de bloemen verdwijnen ook heel veel insecten en andere kleine beestjes. Het is niet vanzelfsprekend dat je die allemaal weer terugkrijgt als je als natuurbeheerder de andere kant op wilt gaan, door boerenland te vernatten en op te houden met bemesten, in een poging er weer iets moois van te maken. Een van de dingen die fout kunnen gaan is dat er door gebrek aan springstaarten onvoldoende afbraak plaatsvindt van de strooisellaag, die bestaat uit allerlei afgevallen deeltjes van planten die zich ophopen tussen de wortels van het gras. Er kan zich dan na een paar jaar een soort dichte viltlaag vormen waar de regenwormen geen raad meer mee weten en waar

de grutto's niet meer met hun snavels doorheen kunnen prikken. Vervilting is vooral te zien in weiden die gedomineerd worden door de grassoort witbol. De weilanden rond het Naardermeer zagen wit van de rijpe, wollige pluimen van bloeiende witbol. Boeren houden niet van witbol. Zij zien liever het hoogproductieve Engels raaigras. Natuurbeheerders houden ook niet van witbol. Zij streven naar graslanden waarin reukgras en kamgras domineren. Er is bijna niets dat lekkerder ruikt dan pas gemaaid hooiland dat rijk is aan reukgras, dat met zijn karamelachtig aroma ook wel wordt aangeduid als 'toffeegras'. En de grutto's hielden niet van de witbolweiden rond het Naardermeer. Misschien ligt dat wel aan de springstaarten van Henk Siepel, maar dat is niet onderzocht. Cees de Vries heeft Natuurmonumenten allang verlaten en kweekt nu bij de Stichting Hoge Weide in Noord-Holland met succes grutto's door geschikte broedpercelen te omheinen met schrikdraad om de vossen erbuiten te houden.

Voorbeelden als rond het Leekstermeer en het Naardermeer zijn altijd koren op de molen geweest van boeren die van mening zijn dat weidevogelbeheer niet thuishoort in handen van Staatsbosbeheer of Natuurmonumenten, want die maken er maar een rotzooitje van. Weidevogels zijn beter af bij de boer, zeggen ze, en een heel enkele keer (Murk) lijkt dat wel te kloppen. Maar in de overgrote meerderheid van de gevallen verdwijnen de grutto's gestaag uit ons boerenland, ook als er met veel subsidiegeld agrarisch natuurbeheer wordt uitgevoerd. Kort samengevat zou ik kunnen zeggen dat weidevogelbeheer door natuurbeschermingsinstanties vaak goed gaat, maar soms ook niet, en dat agrarisch natuurbeheer gericht op weidevogels soms goed gaat, maar heel vaak ook niet. Hier is veel over te doen.

En zo modderen we met z'n allen in heel Europa, maar vooral in Nederland, voort met het behoud van de grutto. Voor mij staat het als een paal boven water dat we de grutto willen behouden en dat we de achteruitgang willen stoppen nu het misschien nog kan. Voor anderen is dat vaak helemaal niet zo vanzelfsprekend. Waarom zouden we de grutto moeten redden? Hoe erg is het als hij uitsterft in Nederland? Hoort hij hier eigenlijk wel van oorsprong thuis? Kunnen we ons geld niet veel beter besteden aan de zorg, nu

het daar aan alle kanten zo vreselijk mis dreigt te gaan? En dan is er een enorme, waarschijnlijk snelgroeiende groep Nederlanders die nog nooit van de grutto gehoord heeft en daar waarschijnlijk ook nooit van zal horen.

Waarom wil ik de grutto behouden? Er is haast niets mooiers te bedenken dan een groepje baltsende grutto's die luid schreeuwend achter elkaar aan jakkeren door een mooie voorjaarslucht boven een bloemrijke weide. Zo simpel is het. Maar laten we ons eerst eens verdiepen in het kader waarbinnen we het probleem van het behoud van de grutto moeten bezien. Keuzes, prioriteiten, verschillen in inzichten, verschuivende referentiekaders, normen en waarden.